

DOI No: <http://dx.doi.org/10.14225/Joh453>

Hakan Özoğlu, **Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası, (150'likler, Takrir-i Sükûn ve İzmir Suikastı)**, Çev. Zuhâl Bilgin, 241 Sayfa +Kaynakça+Dizin, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011. s.241, ISBN978-605-105-081-2. Özgün adı: From Caliphate to Secular State: Power Struggle in the Early Turkish Republic, (2011).

Resul BABAÖĞLU*

Kurtuluş Savaşının bahse konu edilebilecek bütün olumsuzluklara rağmen başarıyla sonlandırılabilmesinin ardında yatan en önemli gerçek hiç şüphe yok ki, bu mücadeleyi yürüten liderler arasındaki uyum, amaç birlikteliği ve sarsılmaz güven idi. Mondros Bırakışmasından sonra başlayan İstiklal Mücadelesine katılan asker-sivil bütün kadroların tek arzusu, bir an önce yurdun düşmandan temizlenmesini sağlayacak askeri başarının elde edilmesiydi. Ancak, Mudanya Ateşkes Antlaşması'nın imzalanmasıyla başlayan süreçte TBMM yönetiminin giderek artan bir iştiyakla Osmanlı İmparatorluğu ile arasındaki bağları koparma çabaları göstermesi ve batılı değerlerle formüle edilen bir felsefeyle yeni bir devletin temellerinin atılması gibi nedenler, aralarında bambaşka özelemleri ve devlet tasavvurları olan seçkin kadrolarda belirgin bir rahatsızlığa yol açmıştı.

Esas itibarıyla, Kurtuluş Savaşına katılan asker ve sivil kadrolar çok farklı çevrelerden gelmişlerdi. Söz gelimi; 1918 yılındaki son kongresiyle kendini fesheden İttihat ve Terakki Fırkasına mensup olanlardan saltanatçı çevrelere, Osmanlı Devletinin üst düzey yönetim kademesinde bulunmuş birtakım kimselerden son dönem modernleşmeci gruplara kadar çok farklı düşünce ve ütopyalara sahip olanlar Kurtuluş Savaşı süresince eşgüdümlü hareket etmişlerdir. Buna karşın, gerek Kurtuluş Mücadelesinin yürütülmesi sırasında zaman zaman yükselen aykırı sesler, gerekse de TBMM içerisinde

* Okutman, Siirt Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi.

1920 yılının başlarında ortaya çıkan gruplaşmalar¹, bu eşgüdüm durumunun ilerleyen yıllarda yerini çatışmalara bırakacağıının sinyallerini vermiştir. Mustafa Kemal'e yakın isimlerin yer aldığı Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Grubuna karşı muhalif milletvekillerinin oluşturduğu ve II. Grup olarak adlandırılan muhalif zümre, özellikle, Heyeti Vekile'ye seçilecek kişiler için uygulanan yöntem, İstiklal Mahkemelerinin işleyişi, Meclis başkanının görev ve yetkileri ile Başkumandanlık yasası gibi konularda çok etkili bir siyaset izlemiştir.² Mustafa Kemal ve kendisine yakın olan milletvekilleri, çeşitli konularda karar alıp uygulamaya geçirme noktasında önlerinde büyük bir engel olarak gördükleri bu grubu Nisan 1923 tarihindeki seçimlerde aday göstermeyerek tasfiye etmeyi başarmışlardır, ancak Milli Mücadele döneminin prestijli liderlerinden olan Rauf Orbay, Kazım Karabekir, Ali Fuat Cebesoy ve Refet Bele gibi devlet adamlarının çeşitli konulardaki rahatsızlıklarını ifade etmeleriyle başlayan muhalefet hareketi kısa zamanda çetin bir iktidar kavgasına dönüşmüştür.

Central Florida Üniversitesi Tarih Bölümünde Öğretim Üyesi olan Hakan Özoğlu³, kitabının ön sözünde ifade ettiği gibi, söz konusu dönemi konu alan bu çalışmada eleştirel bir yaklaşım sergilemenin kasti olmamakla birlikte siyasi görüş ve düşünüşten kaynaklanan önyargılarla malul olduğunun farkındadır. Modern tarih yazımında tam bir nesnellikten söz etmenin zorluğu düşünüldüğünde Özoğlu'nun mütevazı bir itiraf sayılabilecek bu önbilgisi, kitabın bilimsel bir titizlikle yazıldığı konusunda ipucu niteliğindedir. Sayın Özoğlu'nun, "*Ankara'ya Muhalefet*", "*Ankara'daki Muhalefet*" ve "*Geneldeki Muhalefet*" şeklinde formülize ettiği bu eseri, son dönem tarih araştırmacılarının yoğun bir şekilde yöneldikleri bir konuda yazılmanın ötesinde, farklı yaklaşımların sergilendiği bu alana önemli bir katkı sunmaktadır.

Toplam dört bölümden oluşan bu kitapta olabildiğince geniş bir kaynak yelpazesinden yararlanılmış, yabancı arşiv belgelerine ağırlık verilmiştir.

¹ Tesanüt Grubu, İstiklal Grubu, Halk Zümresi, Müdafai Hukuk Zümresi, Islahat Grubu.. vs. Bkz. Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, C.2, Milli Eğitim Basım, İstanbul, 1970, s. 594.

² Ahmet Demirel, **Birinci Mecliste Muhalefet, İkinci Grup**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s.212.

³ Yazarın yayımlanmış kitapları şunlardır: *Dewleta Osmanî û Neteweperwerên Kurd*. İstanbul, Kitap Yayınevi, 2012; *Osmanlı Devleti ve Kürt Milliyetçiliği*. İstanbul: Kitap Yayınevi, 2005; *Kurdish Notables and the Ottoman State: Evolving Identities, Competing Loyalties and Shifting Boundaries*. Albany, SUNY Press, 2004.

Emniyet Genel Müdürlüğü Arşivinden yasal sınırlamalar dolayısıyla yeterince yararlanılamayan bu çalışmada ABD Dış İşleri Bakanlığı Arşivi, Büyük Britanya Devlet Arşivi ve Kabine Tutanakları, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Arşivi ve Başbakanlık Cumhuriyet Arşivinde yer alan belgeler kullanılarak döneme ışık tutulmaya çalışılmıştır. Kitapta ele alınan konularla ilgili literatürde bulunan çalışmalara da başvurulduğu yazar tarafından belirtilmiş, ancak son yıllarda ulaşılan bazı birincil kaynakların kullanılmasıyla, bu çalışmanın öncülü olan eserlerin bir anlamda güncellendiği de ifade edilmiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun I. Dünya Savaşı'ndan sonra sürüklendiği iktidar zafiyeti ve topraklarını koruyamama durumunun yol açtığı yönetim boşluğunun anlatıldığı kitabın giriş bölümünde Kurtuluş Savaşına giden sürecin genel bir panoraması sunulmuştur. Temelleri mütareke dönemine dayanan ve Kurtuluş Savaşı'nda da belirgin bir biçimde yaşanan Ankara ile İstanbul arasındaki rekabet ve çatışma durumunun anlatıldığı İkinci Bölümde Cumhuriyet tarihinde *150'likler Vakası* olarak bilinen tarihi olay incelenmiştir. Aralarında saltanat ve halifelik düzenine bağlı kimseler, eski İTC mensupları, şu ya da bu nedenle Milli Mücadele'ye karşı olan kimi basın mensupları ve eski Osmanlı bürokrasisinden gelenlerin yer aldığı liste, kitabın bu bölümünde ayrıntılarıyla ele alınmıştır. Esasında, bu listenin daha da genişletilmesi düşünülürken, Lozan Barış Konferansı'nda *genel af* konusunun görüşülmesi sırasında Ankara delegasyonu, ancak 150 kişinin bu kapsam dışında bırakılmasını İtilaf devletlerine kabul ettirebilmiştir. Öte yandan yazar, bu listenin hazırlanmasında son derece öznel davranıldığı ve bir nebze de kişisel husumetlerin işe koyulduğu iddiasındadır. Bu uygulamadaki temel amacın, Ankara Hükümetine muhalif tutumlarını örtük şekilde devam ettiren çevrelere de bir mesaj verildiği iddiasında olan yazar görüşünü şu ifadelerle aktarmıştır:

“150'liklerin nasıl bir arka plana sahip oldukları incelendiğinde, onların seçiminde ve kovuşturulmasında, daha önceden var olan siyasi ve bir dereceye kadar şahsi rekabetin de rol oynadığı fark edilir. Modern Türkiye'nin ortaya çıkışı konusuna aşina olan okurlar, yeni rejimin başarısında İTC'nin oynadığı rolü rahatlıkla kabul ederler. Mustafa Kemal ve diğer önde gelen liderler de dâhil Ankara çevresindeki birçok kişinin, İTC'yle geçmişte yakınlığı vardı. Bu nedenle, birçok 150'liliğin, İTC'nin Osmanlı siyaset sahnesindeki baş rakibi olan Hürriyet ve İtilaf siyasi platformuna mensup olması şaşırtıcı değildir. Örneğin, listedeki birçok paşanın I. Dünya Savaşından önce İTC hükümeti

tarafından istifa ettirilerek bir köşeye çekilmeleri sağlanmıştı. Dolayısıyla onlar İTC'ye zaten dış biliyorlardı.'⁴

Mustafa Kemal ve etrafındaki çekirdek kadronun yeni rejimin kesin temsilcileri olmaya doğru eğilimler sergilemelerinin yol açtığı muhalif cereyanların bertaraf edilmesi amacıyla alınan önlemlerin anlatılmasıyla başlayan kitabın dördüncü bölümünde Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası, Şeyh Sait İsyanı ve Takriri Sükûn Kanunu gibi konular yer almaktadır. Kitapta, 29 Nisan 1920 tarihli Hıyanet-i Vataniye Kanunu'na kadar geri götürülen söz konusu muhalefet hareketini bastırma çabalarına 1923 seçimlerinde TBMM'deki II. Grup üyelerinin aday gösterilmemeleri de dâhil edilmiştir. Bütün bu çabalar yazarın ifadesiyle; *"İkinci BMM için yapılan seçimler, açıkça, Mustafa Kemal'in kendi vizyonuna muhalefetin, en hafif deyişle, asgari olduğu bir meclis arzusuna delalet ediyordu."*⁵ Özoğlu'nun aktardığına göre; 1923 seçimlerinde II. Grubun neredeyse bütün üyeleri meclisteki yerlerini kaybettiler. Burada hemen belirtmek gerekir ki; konuyla alakalı başucu eser olma niteliğini günümüzde de koruyan *"Birinci Mecliste Muhalefet, İkinci Grup"* adlı eserde de yer aldığı üzere, ikinci grubun tamamının liste dışı bırakılarak 1923 seçimlerine giremedikleri⁶ gerçeği yazar tarafından gözden kaçırılmıştır.

Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın kurulması karşısında Mustafa Kemal'in takındığı tutumu aktarırken eldeki mevcut kaynakların çelişkili bilgiler sunduğunu vurgulayan yazar, *"... Mustafa Kemal'in çekirdek kadrosundan bazıları, hatıratlarında onun, demokrasinin çıkarına hizmet edeceği için mecliste bir muhalefet partisi bulunması fikrine sıcak baktığını öner sürerler."*⁷ ifadesinden sonra, daha önce Erik Jan Zürcher tarafından da zikredilmiş olan ve Mustafa Kemal'in Londra'da yayınlanan The Times gazetesinin İstanbul muhabiri Maxwell Macartney'e verdiği röportajında, yeni partiye karşı kullandığı sert ifadelerin ise onun TCF'nin kuruluşunu doğru bulmadığına inanmamızı sağlayacak yeterli bir kanıt olduğu iddiasındadır. Bu noktada, Halk Fırkası'nın radikal bir mensubu olarak bilinen İsmet (İnönü)'nün hastalık bahanesiyle Başbakanlıktan –yüksek bir ihtimalle Mustafa Kemal'in telkinleri sonucunda- ayrılarak yerini yeni partiye karşı ılımlı tavırlarıyla bilinen

⁴ Hakan Özoğlu, **Cumhuriyetin Kuruluşunda İktidar Kavgası, (150'likler, Takriri Sükun ve İzmir Suikastı)**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s.109.

⁵ **A.g.e.**, s.116.

⁶ Demirel, **a.g.e.**, s.584.

⁷ Özoğlu, **a.g.e.**, s.121.

Fethi (Okyar)'a bırakması, yazar tarafından ifade edilen çelişkili durumu daha da çelişkili hale getirerek kesin bir iddiada bulunmayı olabildiğince güçleştiriyor.

Bunun yanında, bu dönemde iktidar ve muhalefet arasındaki ilişkilere, mecliste zaman zaman yaşanan tartışmalara, kısaca TCF'li mebusların iktidar partisinin sunduğu yasa tekliflerinin hangilerine hangi gerekçelerle karşı çıktıkları ve zaman zaman sergiledikleri uzlaşmacı tutumlara yer verilmemesi, konuya bütüncül bir yaklaşımı imkânsız hale getirmiştir.

13 Şubat 1925 tarihinde doğuda başlayan Şeyh Sait İsyanının anlatıldığı bölümde, yakın dönem Türkiye tarihi alanında çalışan tarihçilerin de sıkça ifade ettikleri belirsizliğe vurgu yapılmış. İsyanın hangi çevreler tarafından kışkırtıldığı konusuna değinen yazar, konuyla alakalı ABD Dış İşleri Bakanlığı arşivinde yer alan bazı belgeleri kullanarak olayın bastırılmasında yapılan askeri harcamalar nedeniyle Türkiye'nin bütçesinde ciddi bir açık oluştuğundan hareketle Kemalist çevrelerin bu isyanın başlamasında rol oynadığı yönünde ortaya atılan kimi iddiaların yersizliğini vurgulamıştır. Bunun yanında yazar, Metin Toker'e atıfta bulunarak şu iddiayı ortaya atmıştır: "... aynı zamanda isyanın, Mustafa Kemal'e radikal inkılabını herhangi bir siyasi muhalefetle karşılaşmadan tamamlaması için uygun ortamı sağladığı da gözden kaçmamalıdır."⁸

Şeyh Sait İsyanının Musul sorununda avantaj elde etmek isteyen İngiltere tarafından başlatıldığı yönündeki söylentileri içeren ABD konsolosluk raporuna değinen Özoğlu, bu iddianın uzun bir süre Türk tarafının görüşünü oluşturduğunu aktarmıştır. Konu ile alakalı Türk kaynaklarında yer alan; İstanbul'da hilafetçi kimliği ile bilinen Seyit Abdülkadir'in Şeyh Sait ile ilişki kurduğu ve onun adına İngiltere Dış İşleri Bakanlığının Şark Şubesi memurlarından Mr. Templen ile kurulan temas sonucunda isyancılara ait olan birliklerin Diyarbakır'ı işgal edip Musul'a ulaşmaları durumunda İngiltere'nin Kürdistan'ın kurulması için açıktan destek vereceği⁹ konusunda anlaştıkları bilgisine ise bu çalışmada yer verilmemiştir. Bu bilginin ışığında, 1924 Eylül'ünde bölgede yaşanan Nasturi İsyanının, İngiltere'nin Musul sorununu Milletler Cemiyetine götürmesinden sadece bir gün öncesine rastlaması, o

⁸ A.g.e., s.125.

⁹ **Genelkurmay Belgelerinde Kürt İsyanları, C.I**, Kaynak Yayınları, İstanbul, 2011, s.137. Her ne kadar çeşitli kaynaklarda Mr. Templen'in Türk hükümeti adına çalışan bir ajan olduğu bilgisine yer verilmişse de bu bilgi, üzerinde durulmayı fazlasıyla hak ediyor. Bkz. Osman Selim Kocahanoğlu, **Atatürk'e Kurulan Pusu**, Temel Yayınları, İstanbul, 2005.

dönemde Türkiye'nin iç politikasında yaşanan gelişmelerin Musul sorunundan bağımsız düşünülmemeyeceğini ortaya koyar.

Şeyh Sait İsyanı ile ilgili kitapta yer alan bir diğer iddia, bu isyanının bastırılması için alınan önlemleri, Kemalist çevrelerin muhalefeti bastırmak için bir fırsat olarak kullanmasına ilişkindir. Özoğlu'na göre; İsmet İnönü'nün yeniden Başbakanlığa getirilmesi için Şeyh Sait İsyanı önemli bir fırsat olarak görülmüş, hatta bu olay, gerçekte olduğundan daha vahim gösterilerek baskıcı ve otoriter önlemlerin alınmasına olanak sağlanmıştır. Nitekim 4 Mart 1925'te kabul edilen Takrir-i Sükûn Kanunu ile İstanbul basınından muhalif kimliği ile bilinen gazeteciler tutuklanarak bazı gazeteler de kapatılmıştır. Bu kanun uyarınca kurulan Ankara ve Şark İstiklal Mahkemeleri'nin açtıkları soruşturmalarda da TCF'nin kapatılmasına karar verilmiştir.

İzmir Suikastının anlatıldığı son bölümde, Ankara ve İzmir İstiklal Mahkemelerinin verdikleri kararlarla yeni rejime muhalif olma potansiyeli taşıdığı düşünülen eski ittihatçıların büyük bir bölümünün idam cezası olmak üzere çeşitli şekillerde cezalandırılarak saf dışı bırakıldıklarına yer verilmiştir. Yakın dönem Türkiye tarihinin ihtilafli konularının başında gelen bu olayla ilgili daha önce kaleme alınmış olan eserlerin büyük bir kısmının meslekten olmayan tarihçilere ait olduğundan ve bu eserlerin, doğruluğu tartışılır ikincil kaynaklara dayanılarak hazırlandığından, Özoğlu'nun ABD diplomatik belgelerinden yola çıkarak tamamlanan bu kitabını değerli kılıyor. Yazarın da ifade ettiği gibi, sözü edilen dönemde Türkiye ile tarafsız denilebilecek siyasi ilişkiler içinde bulunan ABD'li yetkililerin diplomatik belgeler üzerinde tahrifat yapmaları ve bu yolla siyasi spekülasyonları amaçlamaları ihtimal dışı olduğundan, bu belgelerin kullanılmasıyla konu ile alakalı çıkarsamalarda bulunmak yöntem açısından bir sakınca oluşturmamaktadır.

ABD konsolosluk belgelerinden yola çıkan yazar, İzmir Suikastının tıpkı Şeyh Sait İsyanında olduğu gibi, hükümete muhalif çevreleri saf dışı bırakma olanağı sağladığından, karanlık yönlerinin henüz tam anlamıyla açığa çıkarılmadığı görüşündedir. Mustafa Kemal Paşa'nın yönlendirmelerinin, İstiklal Mahkemelerinde görülen davalarda alınan kararlarda etkili olduğunu ifade eden yazar, Milli Mücadele liderlerinden Kazım Karabekir ve Rauf Orbay gibi önde gelen kişilerin neden idam cezasına çarptırılmadıkları sorusuna ise; Karabekir'in damadı Faruk Özerengin'den bir alıntı yaparak, mahkeme üyeleri zanlı paşaların idam hükümlerini imzaladıkları takdirde, onları öldürerek bir

ayaklanma başlatmak üzere silahlı birçok muvazzaf subayın mahkemede hazır bulunduğunu öne sürmüştür.¹⁰

İzmir Suikastı davalarının görüldüğü mahkemelerle ilgili yabancı gözlemcilerin raporlarını şu ifadelerle değerlendirmiştir; *“Davamın yabancı gözlemcileri, sanıklara yöneltilen ithamların doğru dürüst belgelenemediği ve mahkemenin “zanlı kendisinin masum olduğunu ispat edene kadar suçludur.” Napolyonik ilkesine yürekten bağlı olduğunda hemfikirdirler. Bir İngiliz raporu, Ankara davalarını maskaralık olarak niteler: “Suikast tertibinde suç ortaklığı yapmak konusundaki deliller sudandı. Mahkeme, İttihat ve Terakki Cemiyetinin en parlak beyni olan Cavit’i ve İttihat ve Terakki Cemiyetinin komplocu başı Nazım’ı ortadan kaldırarak, açıkça Gazinin konumunu emniyet altına almaya zaten karar vermişti.”*

Kitapta yer verilen ve ilginç olmakla birlikte son derece önemli bir konuya temas eden bir ABD belgesinde, Türkiye’de halifeliğin yeniden tesis edilmesi amacını taşıyan gizli bir örgüte işaret edilerek Rauf Bey’in de aralarında olduğu üst düzey kişilerin bu amaçla çeşitli zamanlarda toplantılar düzenledikleri bilgisi yer almıştır. Kurtuluş Savaşı yıllarında Anadolu’ya gelen Şeyh Senusi’nin özel kalemi Osman Fahrettin’in ABD’li yetkililere verdiği bilgilere dayanılarak hazırlanan raporda, Mısır Prensi Ömer Tosun’un da mali desteğiyle örgütün Anadolu’da propaganda faaliyetlerinde bulunduğu anlatılmıştır.

Yazar, Ankara ve İzmir İstiklal Mahkemelerinin verdiği kararlarla cezalandırılan İTC mensuplarının haksız suçlamalarla yargılandıkları iddiasını, İsmet İnönü’nün yıllar sonra hatıralarında aktardığı ve Rauf Bey ile bazı İTC mensuplarının suçsuz olduklarına inandığı bilgisine dayandırmaktadır.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluş sürecinin bütün yönleriyle anlaşılabilmesi açısından son derece önemli olayların yaşandığı bir zaman dilimini konu alan bu eser, ağırlıklı olarak ikincil kaynaklara dayanan diğer çalışmalardan farklı olarak, dönemin yabancı diplomatların kaleme aldıkları resmi rapor ve yazışmalarından yola çıkılarak hazırlanmıştır. Bu yönüyle benzerlerinden ayrılan ve önemli bir boşluğu doldurduğu düşünülen eserin başucu niteliğinde olduğunu söylemek abartı olmasa gerektir.

¹⁰ Özoğlu, a.g.e., s.181.